

Радован Пилиповић

Архив Српске православне цркве, Београд

Српска православна црква и јужнословенска реформација у XVI веку

Сажетак: Реформација коју су на јужнословенском простору (словеначком и хрватском) средином XVI века започели Примож Трубар, Адам Бохорич, Антун и Јурај Далматин и културни круг који је тим активностима створен, ишао је у правцу догматске, литургичке и канонско-практичне промене црквеног живота. Важан сегмент реформаторског подухвата било је и превођење Свегог Писма, Божијег Откривења на народу разумљив језик. Тај филолошки рад који је имао богословско-социолошки циљ ослањао се на културну сарадњу са православним истоком кога је представљала суседна и најближа Српска православна црква. У раду се кроз тадашње словеначке протестантске наративне и документарне изворе прати улога кирило-методијевске традиције оличене у двојици српских свештеномонаха који су били супервизори словеначких реформаторских верских књига и превода Библије. Они су требало да буду штампари — умножитељи таквих свештених књига, а потицали су из југозападне Босне, који су кроз „ускочке сеобе“ допрли на север у Жумберак и даље.

Кључне речи: Јужнословенска (словеначка и хрватска) реформација, српски штампари, монаси, ћирилска писменост, богослужбене књиге.

„Сузе туге, учинише чуда,
Пробуди се свететељу Ђорђе,
Кад угледа чудо у језеру,
Он појаха коња Ђекитина,
И узима копље у рукама,
Па удара алу у вилице,
И девојци тихо проговара:
„Де, де, разви свилене канице,
Да вежемо алу за вилице,
*Да ј' водимо до Галича града,
Да крсимо бана Лушера!*“¹

1. Срби и предреформација

У овом цитираном одломку из народне песме постоји историјски слој који сведочи о везама српског православља са протестантским светом. Те везе су на извештајан начин документоване, барем што се тиче народне поезије. Можда би ово звучало исувише храбро и неозбиљно да, такође, о таквим процесима на постоје и писани документарни и наративни извори. Ипак, народна жеља да митологизовани „бан Лутеран“ буде крштен, сведочи о неким потенцијалима самог бана да буде и остале господин у социјалном „образу и подобју“.

¹ *Лирске и ејске њесме Косова и Метохје*, приредио и предговор написао: проф. др Владимир Бован, Београд 2001. стр. 161-162

Географски положај српског народа, карактеристичан и екстреман, јер су Срби најзападнији православни народ, а на граници са Римокатоличком хемисфером и још издраздан исламизованим демографским контингентима почев од XV–XVI века, одредио је његову поликонфесионалну историјску судбину. Сви они потреси који су задесили Римокатоличку цркву морали су да се рефлектују на живот Српске православне цркве, ако ни због чега другог, а оно барем због географске близине и линије додира. Предреформација и реформација имала је своју путању дајући Србима неочекивани контекст. Константин Философ, српски писац, освртао се на Јана Хуса (1369–1415) и његову делатност у чешким земљама. Константин Философ је записао:

„Из Прага изиђе истинит глас да се подигоше (неки) на господина свога краља и чешку земљу од Угарске отцепише; и јерес звана Хус устаде и оснажи се; за њих (тј. хусите) неки кажу да су близу православља и да је овај Хус био у Јерусалиму на поклоњењу светим местима те да је дошао на Синај, где је Господ са Мојсијем говорио. Ту поживе у општежићу са братијом и од њих сазнаде образ православља. Овде научивши и грчко писање дође у своје крајеве. Ради тога се убрзо нађоше грчки списи у великој библиотеци и пошто ретор беше, све их савлада учењем“.²

Константин Философ, добро обавештени и васпитан на хришћанској класици, издваја следеће теме у Хусовој теологији, као што су: критика насилне безбрачности латинских свештеника, позива се на извесне источне ауторитете у богословствовану (у његовом покрету српски писац издваја неке важне елементе и зато каже да је „близак православљу“) и инсистира на моралној чистоти у верској пракси.³

На Чеху Јану Хусу се не завршава интересовање српских богослова, јер када се у немачким земљама појавио Мартин Лутер и његов реформаторски рад почео да се осећа и даље од немачких кнежевина, српски духовници су за неке личности на средњоевропској политичкој сцени били ауторитети што се тиче процене Лутеровог богословља и његове ортодоксије. Светогорски прот Гаврило, Србин по народности, одговарао је 1534. године писмено на питања угарског краља Јована Запоље, а везано за лутеранску догматику и верску праксу.⁴

2. Реформација код Јужних Словена

На јужнословенском простору реформација је кренула најпре у крајевима који су, наравно, били најближи немачким територијама. Тамо је највећи протагониста протестантских идеја био је *Примож Трудар* (1508–1586), који је ступивши у додир

² Константин Философ, *Повести о словима (Сказаније о иисменех)* — изводи — *Житије десјоѡна Сїефана Лазаревића*, Српска књижевност у 24 књиге, књига једанаеста, Београд 1989, стр. 120.

³ Литература о Јану Хусу: Владимир Гумилевски, *Чех Јан Хус (по Биљдасову)*, Православље, бр. 11, 1937, стр. 676–680; бр. 12, стр. 746–750; *Гусь, его отношение к православной церкви*, сочинение А. Гильфердинга, С.-Петербургъ, 1871. Обрада ове књиге, њени шири изводи су дати у часопису „Српски Сион“, 1898. године, а текст носи наслов *Хусово ѡправославље*, стр. 356–359, 410–412, 462–464, 490–492, 509–511, 544–547, 560–562, 581–582. Аутор је потписан као Милан Поповић. Према неким библиографијама то је псеудоним С[ветислава] Давидовића, али има смисла да тврдимо да је аутор заправо свештеномученик рмањски Милан Поповић, свештеник убијен 1941. године. Занимљив је рад Душана К. Сурме, *Личности Јана Хуса у светлу историјске истиине*, Теолошки погледи 3–4 (1987), стр. 227–234. = Prof. Th Dr Dušan Surma, *Dilo mistra Jana Husa*, Pravoslavni kalendar, Prešov 1989, стр. 122–130; Радомир Поповић, *Шта је хїеѡ Јован (Јан) Хус?*, у: *Хришћанство у историји (Зборник студија из црквене историје)*, Београд 2007, стр. 181–189; Владимир Петржек, *Православне тенденције хусиїизма*, „Светосавље“ — орган студената Православног богословског факултета, св. 2 (1932) 67–75.

⁴ Светозар Матић, *Писмо Гаврилово о Луїтеру (Пейсїѡїодїишњица Гаврилової иїсма)*, „Богословље“ — орган Православног богословског факултета, св. 1 (1934), стр. 5–17.

са новим идејама и држећи либералне проповеди, од 1550. године почео да размисља о ширењу реформаторске делатности на све Јужне Словене. Део тог пројекта било је покретање штампарије у Ураху (у области Баден-Виртемберг), која је радила од 1561. до 1568. године и у којој су штампане књиге на глагољници и ћирилицу.⁵ Примож Трубар је зачетник словеначког књижевног језика, али и реформисане словеначке ћирилице.⁶

Протестантске идеје је у словеначким земљама ширио и *Адам Бохорич* (око 1520 – око 1600), човек који се дефинитивно 1563. године разишао са Римокатоличком црквом и који се бавио подучавањем и вођењем училишта у коме су се могла стећи хумниатичка знања, пре свега философска и филолошка. Као добар познавалац језика био је ослонац словеначким протестантима у превођењу Светог Писма на народу разумљив језик, а за идеју да „сваки народ спозна Бога“.⁷

Из Бохоричеве школе је изашао *Јурај Далмаћин* (1547–1589), човек који је 1584. године издао целокупан словеначки превод Светог Писма Старог и Новог Завета са предговором који се залаже за лутеранске идеје. Превод Библије ушао је у основе словеначког књижевног језика.⁸

У штампарији у Ураху је период од 1561. до 1566. године провео натурализован Истријанин *Анђун Далмаћин* (+ 1579), човек који се највише старао око штампања књига са новом вером на ћирилицу, а за потребе Словенаца, Хрвата и Срба. Поред превођења Лутерових и Меланхтонових дела Антун Далмаћин се највише старао око превода Св. Писма Новог Завета.⁹

Важна личност у Ураху био је *Стефан Конзул* (1521–после 1568), човек који је организовао и водио штампање глагољских књига за Хрвате (а важно је рећи да су оне биле печатане на чакавском изговору), а касније на ћирилицу и латиници. Он је био поп глагољаш из Старог Пазина, а протестантске идеје је прихватио као и већина слободномислећих људи његовог времена. Такође, он је и многа темељита лутеранска догматичка, етичка и катихетска дела преводио и штампао ћирилицом. Подлога његовог хрватског превода Св. Писма је чакавштина.¹⁰ Његови преводи међу католичким светом, источно од реке Уне нису били разумљиви, о чему су у документарним изворима сачуване примедбе на лош превод и нејасноће.¹¹

Стефан Конзул и Антун Далмаћин били су важни у пројекту Примож Трубара за који је тражио подршку на разним странама, па и од штајерских сталеча да верске књиге буду превођене „на вендском (словенском) језику“ и растурају свуда „по Турском царству“.¹²

⁵ Jože Koruza, *Primož Trubar*, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, стр. 380; Трубар се доказао као писац, полемичар, преводилац и организатор штампарско-издавачке делатности. (Nikola Crnković, *Protestantizam u južnoslavenskim zemljama*, стр. 168, у: Jean Boisset, *Protestantizam — kratka povijest*, Zagreb 1985)

⁶ Pavle Jović, *Prispevek Primoža Trubarja in njegovih sodelavcev k reformi cirilice*, Slavistična revija, letnik 56/2008, št. 4, št. 57/2009, št. 1, стр. 408.

⁷ Mirko Rupel, *Bohorič Adam*, Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb 1955, стр. 647-648.

⁸ Mirko Rupel, *Juraj Dalmatin*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, 1956, стр. 650-651.

⁹ Vjekoslav Štefanić, *Antun Dalmatin*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, 1956, стр. 650.

¹⁰ Marin Franičević, *Stjepan Konzul*, Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb 1962, стр. 303.

¹¹ У писму Трубаревом упућеном Антуну Далмаћину и Стефану Конзулу из 1563. године: „Et Cathecismus Croaticus est pessime translatus“... (Radoslav Lopašić, *Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj*, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. XXVI, Zagreb 1893, стр. 170)

¹² У Трубаревом обраћању од 8. августа 1561. године: „Daruber ist fur guet angesehen worden, souill dise Windisch mit iren angehengkhten werchen betrifft, in di Glagola, vnd von dannen in di Cschirulica zu vbertragen der hoffnung, das durch solche haubt Windisch die armen Cristen in gantzer Turkhey“... (R. Lopašić, *Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj*..., стр. 166)

Најмаркантнија фигура јужнословенске реформације јесте *Матија Влацић Илирик* (Mathias Flacius Illyricus, 1520–1575), богослов, лингвиста и историчар великог формата. На наговор рођака Балда Лупетине, франческанског провинцијала, одлази на школовање у Немачку 1539. године, где је, како је провинцијал сматрао, Мартин Лутер вратио „част Јеванђељу“. Школовао се у калвинистичком Базелу, затим у лутеранском Тибингену и Витенбергу. Лутер га је изузетно ценио сматрајући га надом реформисане цркве, а на једном месту га је 1543. године назвао „nostris potissimus homo et magnaе fidei“.¹³ Аутор је многих дела, међу којима је најзначајнија општа историја цркве, а то су познате „Магдебуршке центурије“ (Centuriaе Magdeburgenses) у тринаест томова (t. I–XIII) које су излазиле од 1559. до 1574. године, а покривају временски распон од раног хришћанства прва три века до 1378. године.¹⁴

Матија Влацић је био такође Истријанин, рођен у Ладину, у XI центурији за Хрвате каже да су народ „које и Србима зову“ (Crabati qui et Servii dicuntur).¹⁵ Барону Ивану Унганду је у неколико наврата од стране Матије Кломбнера у периоду од 1561. до 1563. године предлагано да се у штампарији у Ураку ангажује Матија Илирик јер је домаћи, зна хрватски и изверзиран је у глагољском и ћирилском писму („Er ist 20 meil von da in Isterreich purtig, khan guet khroatisch, die glagula und tshurulikha“).¹⁶

3. Српски штампари и словеначки протестантски богослови

Пројекат штампања протестантских књига ћирилским писменима увукао је Приможа Трубар и сараднике у контакте са „ускочким свештеницима“. Добро је познато да су ти „ускочки свештеници“, означени управо тако у изворима, били српског порекла и да су у граничне словеначко-хрватске земље, Жумберак и околину (Белу Крајину) дошли из крајева југозападне Босне, пре свега Унца и Гламочког поља, али и из суседног Ливна, као и далматинске регије — Цетинске крајине.¹⁷

У овим српским сеобама учествовали су и верски представници. Примож Трубар је преко „ускока“, али и уз помоћ својих сарадника успео да дође до православних монаха Матије Поповића и Јована Малешеваца. Први је по историчару Фрањи Бучару био из Србије, а други из Босне.¹⁸ Јован Малешевац је дошао у протестантски центар Урах, где су обезбеђена средства за ћирилску штампарију, преко Жум-

¹³ „Наш најзначајнији човек и велике вере“. Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, стр. 510-511.

¹⁴ *Исидо*. Јевсевије Поповић, *Ојћа црквена историја са црквенослужбеним годашњем*, књ. 1, с немачког прево Мојсије Стојков, Сремски Карловци 1912, стр. 27-28.

¹⁵ M. Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, EJ, 8, Zagreb, 1971, стр. 512.

¹⁶ Mijo Mirković, *Flacius*, Zagreb 1938, стр. 207.

¹⁷ О Ивану (Јовану Малешевићу) и његовој жумберачкој постојбини видети: Јосип Мал, *Ускочке сеобе и словенске покрјине*, Насеља и порекло становништва, књ. 18, Љубљана 1924, стр. 146-149; О сеоби Срба из Босне и Далмације у Жумберак: Алекса Ивић, *Из прошлости Срба Жумберчана*, Споменик СКА LVIII, други разред 49, Суботица 1923; као и: Војин С. Дабић, *Сеоба Срба у Хрватску и Славонију од почетка XVI до краја XVII века*, у: *Catena mundi — српска хроника на свешћким веријама*, књ. 1, Краљево-Београд 1992, стр. 272-273.

¹⁸ Franjo Vučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb 1910, стр. 101. Иларион Руvaraц је износио мишљење да је Малешевац заправо „дијак Јован Малешевац“, преписивач књига из Требиња који се помиње у записима (1524-1546), али и у Црној Гори и Пљевљима. Мада је и он износио сумњу у тачно порекло, у самој Босни постоји село Малешевци, недалеко од Босанског Грахова. (F. Vučar, *н. г.*, стр. 101; Ilarion Ruvarac, *Jovan Maleševac als Bücherschreiber und Büchercorrector*, Archiv für slavische philologie, b. 25 (1903), стр. 463-467). Словеначки историчари М. Мурко и М. Рупел, пак, мисле да је Матија Поповић из Босне, а Јован Малешевац из Србије. (Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev 7, Ljubljana 1986, стр. 337).

берка или преко Млетака. На једном документу, тј. рачуну који се чува у Универзитетској библиотеци у Тибингену, сачувани су аутографи Матије Поповића и Јована Малешева.¹⁹

Међутим, ни Малешевац ни Поповић нису били превише вични штампарском занату, иако су владали ортографијом, граматиком и другим важним елементима литургијске писмености. Давали су предлоге да из Босне треба довести искусног типографа — штампара, јер се „ћирилица употребљава све до Цариграда“.²⁰ Оба монаха су били само саветодавци, нису се укључивали у продукцију ћириличких књига на пословима непосредног издаваштва, и временом су због својих честих путовања (Урах, Кемтен, Улм, Јустинген, Лајбах) постајали оптерећење својим домаћинима у економском смислу.²¹ Иако су деловали као источњачке аскете, јер нису јели меса, него рибу о празницима, постојећи извори сведоче о њиховом већем и нимало примереном конзумирању алкохола.²²

Књижевни историчар Матија Мурко (1861–1952) следећим речима оцењивао рад словеначких реформатора вере и реформиста правописа: „Словенац Примож Трубар је био, дакле, на правом путу када је тврдио да главни преводилац српско-хрватских књига Стефан Конзул није „Сробатх“ и замолио је своје љубљанске пријатеље: „Да пронађу два исправна Босанца и Ускока, који су вични да читају и пишу хрватски и ћирилицу“. Послали су му у Урах два попа „грчке вере, једног из Србије, а другог који је у Босни рођен и одрастао“.²³ О ова „два духовника грчке вере“ који ће помагати у превођењу верских књига на народу разумљив језик Примож Трубар је обавестио својим писмом и краља Максимилијана 27. октобра 1561. године, за које вели да ће „помагати у пословима коректуре“.²⁴

Крањски покрајински одборници су у писму од 7. маја 1562. године изразили задовољство што се првобитни спор између Приможа Трубара, на једној, и барона Ивана Унганда и Стефана Конзула, на другој страни, око надокнаде путних трошкова за два „ускочка“ монаха изгладио. Одборници су му саопштили да су се договорили са његовим рођаком Луком Цвекљем око финансирања селидбе његове дружине и књига.²⁵ Сачуван је и рачун, издат 4. априла 1562. године, на коме су приказани трошкови пута од Лајбаха (Љубљане) за Урах од 3. до 20. септембра 1562. године, издаци за „оба ускока“ заузимали су значајно место.²⁶

Примож Трубар је у „Постилама“ штампаним глагољицом оставио сведочанство, о двојници калуђера, „српском и босанском духовнику“: „Затим је господин Унганд питао оба поменуца српског и босанског духовника, да погледају по своме

¹⁹ F. Vučar, *n. g.*, стр. 105. „Мати Поповић и Иоанн Малешевац“.

²⁰ F. Vučar, *n. g.*, стр. 102. У првој половини XVI века територију Босне и Херцеговине су снабдевали књигама штампарије из Венеције и Милешева, а у самој покрајини је радила и Горажданска штампарија.

²¹ F. Vučar, *n. g.*, стр. 103-104.

²² Изузетно висок човек Матија Поповић могао је за вече да попије 20 мера вина или 11 мера пива, када је свака мера износила 6 црних фенинга. (F. Vučar, *n. g.*, стр. 104).

²³ „Slovenec Primož Trubar, je bil torej na pravem potu, ko je trdil, da glavni prevajavec srbohrvaških knjig Stefan Konzul ni „Crobath“, in je prosil svoje ljubljanske prijatelje: „Schauet umb einen rechten Bosniaken und Uskoken, der recht crobathisch cirulisch reden und schreiben kann“. Poslali so mu v Urach dva popa „griechischen Glaubens unter welhen der ain in Servia, der andere bei Bosnia geboren und erzogen“. M. Murko, *Početek edinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srbov*, стр. 193, u: Matija Murko, *Izabrano delo*, Ljubljana 1962.

²⁴ Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev 7, Ljubljana 1986, стр. 93-94. „Vusckohische priester des griechischen glaubens... hellfen corrigiern“.

²⁵ *Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije*, ed. Ema Umek, Ljubljana 1987, стр. 30; Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe mit den dazu gehörigen Schriftstücken*, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart CCXV, Tubingen 1897, стр. 170.

²⁶ J. Rajhman, *Pisma...*, стр. 311-314.

знању, вери и поштењу, да ли је тај наш превод Новог Завета, катихизиса и других књига добар и разумљив и да ли су слова, обеју писама, хрватска и ћирилска, правилно резана, тј. саливена) или нису. Они су положили своје руке на прса учинивши да признају да говоре истину по својој вери и поштењу да су наши преводи, на оба писма такође потпуно правилни, добри, читљиви и разумљиви“.²⁷

Могући материјални остатак везан за ћирилско штампарство и издаваштво из прве половине и средине XVI века у Западној Босни, а који се односи на време у коме су делали Матија Поповић и Јован Малешевац јесте и „Октоих петогласник“ Божидара Вуковића из 1537. године који се чувао у старом храму гламочког Стекеровци, подно Шатор Планине, а који је 1973. године пренет у манастир Крка.²⁸

Примож Трубар је 8. маја 1564. године обавестио барона Ивана Унганда да је православни „ускочки“ духовник убијен у Ураку од стране „другог ускочког духовника који је тешко рањен“. У овом чину насиља словеначки корифеј реформације видео је скривене разлоге „питања вере“.²⁹ Остаје неразјашњено да ли је тек штампарско знање и његова примена постао разлог за незадовољство и могуће сумњичење када су у питању интерконфесионални односи и реалије упоредног богословља. Матија Поповић и Јован Малешевац неславно су сишли са германско-словеначке културне сцене. Већег културног трага је оставио Димитрије Србин (Demetrius Syrff) „у ћирилици учени Србин“, али „такође и у грчкој писмености“, како га Примож Трубар означава у писмима барону Ивану Унганду од 17. јула 1561. и 4. новембра 1561. године. Додуше много мањег белега је оставио у изворима, јер је у својим задацима био одговорнији.³⁰

4. Закључак

Културна и екслисијална еманципација од Рима (Ватикана), седишта централе Римокатоличке цркве, односно организационо, литургичко, као и догматско-доктринарно преобликовање код Јужних и Западних Словена није пролазило без ослањања на кирилометодијевске узорне. Византизам као културно наслеђе и које је преживело једну империју, заправо њен снажан духовни и унутрашњи садржај био је виталан и инспиративан, како за хуситски покрет код Чеха, тако и за реформацију код Словенаца и Крањских Хрвата. У првом историјски трагови и сведочанства говоре о светоотачким узорима и обрасцима вере, а у другом случају тежња за аутентичном народном писменошћу, непосредан начин комуникације који би пренео истину вере и Богочовечанску спаситељску поруку, долази такође до дела Свете Браће и примене ћириличног писма. То подобје православног словенског суседства оличавала је управо најближа Српска православна црква. Јужнословенски

²⁷ „Potem je gospod Ungand vprašal oba omenjena srbska in bosenska duhovnika, da prevesta po svojej vesti, veri in poštenju, ali je ta naš novi prevod, Novega Testamenta, Katekizma in drugih knjig dober in razumljiv in so li črke, obeh pisav in tiskov, hrvatske in cirilske, pravilno rezane in lite. Nato sta položila roke na prsi in dejala, da priznavata in govorita po svoji veri in poštenju resnico, da so naši prevodi in tudi obe pisavi popolnoma pravilni, dobri, čitljivi in razumljivi“. *Trubar in njegovi (izbor tekstov slovenskih protestantskih piscev)*, sestavil dr Jože Pogačnik, Ljubljana 1984, стр. 98. У наставку говори да је језик „Срба и Босанаца“ исти, а да је незнатно другачији од говора „Хрвата и Далматина“.

²⁸ Сада се налази у Музеју Српске православне цркве у Београду на рестаурацији и конзервацији. *Ејархија дихаћко-ћейрочавка — Први шемајизам 2010*, Босански Петровац 2011, стр. 202; Факсимил листа 1а је објавио Мирослав Лазић, *Између њајриоџизма, њобожносџи и џириовине: моџиви издавачке делайносџи Божидара Вуковића*, Археографски прилози, бр. 35 (2013), стр. 91.

²⁹ J. Rajhman, *Pisma...*, стр. 184.

³⁰ J. Rajhman, *Pisma...*, стр. 89-91; 98-100.

протестанти су у својој богословској борби и идеолошко-теоретским напорима и кампањи понекад желели да се укотве у источним извориштима хришћанске теологије, свакако оним древним и аутентичним. Ту је и земљописна блискост са Српском православном црквом одиграла значајну посредничку и интерактивну улогу.

У идејном смислу, културни програм словеначких реформатора, који се односио на реформу писма, примену ћирилице и њено увођење у општу употребу, темељио се на новозаветној заповести: „Идите и научите све народе“! (Мт 28, 19), што је био и мото неколико важних штампаних дела. Та организована кампања од Српске православне цркве није била довољно препозната, а немамо ни сведочанства да ли је тадашња виша јерархија обновљене Пећке Патријаршије под патријархом Макаријем Соколовићем (1557–1571) и његовим наследницама имала за реформацију неко јаче интересовање. Епизода са калуђерима-типографима Матијом Поповићем и Јованом Малешевцем, као и Димитријем Србином сведочи о распрострањењу српског православља на Западном Балкану и једном далеко ширем и могућем европском контексту српске црквене историје XVI века.

Извори

- Константин Филозоф, *Повесїи о словима (Сказаније о ѿисменех)* — изводи — *Житїије гесїоїїа Сїефана Лазаревића*, Српска књижевност у 24 књиге, књига једанаеста, Београд 1989, стр. 120.
- Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe mit den dazu gehörigen Schriftstücken*, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart CCXV, Tübingen 1897.
- Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev 7, Ljubljana 1986.

Литература

- Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb 1910.
- Војин С. Дабић, *Сеода Срба у Хрваїску и Славонију од ѿочейка XVI до краја XVII века*, у: *Catena mundi — срїска хроника на свейским верїама*, књ. I, Краљево-Београд 1992, стр. 265–281.
- Владимир Гумилевски, *Чех Јан Хус (їо Бїљдасову)*, Православље, бр. 11, 1937, стр. 676–680; бр. 12, стр. 746–750.
- Гусь, его отношение к православной церкви*, сочинение А. Гильфердинга, С.-Петербургъ, 1871.
- Еїархија дїхаїћко-їеїрочавка* — *Први шемаїїизам 2010*, Босански Петровац 2011.
- Алекса Ивић, *Из їрошлосїи Срба Жумдєрчана*, Споменик СКА LVIII, други разред 49, Суботица 1923.
- Pavle Jović, *Prispevek Primoža Trubarja in njegovih sodelavcev k reformi cirilice*, Slavistična revija, letnik 56/2008, št. 4, št. 57/2009, št. 1, стр. 405–409.
- Jože Koruza, *Primož Trubar*, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, стр. 380–381.
- Мирослав Лазић, *Између ѿаїїроїїїзма, їобожносїи и їїрїовине: моїїиви издавачке делайносїи Божидара Вуковића*, Археографски прилози, бр. 35 (2013), стр. 49–101.
- Лїрске и еїске їесме Косова и Меїїохїје*, приредио и предговор написао: проф. др Владимир Бован, Београд 2001. стр. 161–162.
- Radoslav Lopašić, *Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj*, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. XXVI, Zagreb 1893, стр. 162–194.
- Јосип Мал, *Ускочке сеоде и словенске їокраїїне*, Насеља и порекло становништва, књ. 18, Љубљана 1924.
- Светозар Матић, *Писмо Гаврилово о Луїшеру (Пеїсїїоїоїиїиїца Гаврилової їїсма)*, „Богословље“ — орган Православног богословског факултета, св. 1 (1934), стр. 5–17.

- Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, стр. 510–512.
- Mijo Mirković, *Flacius*, Zagreb 1938.
- M. Murko, *Početak edinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srbov*, стр. 193–199, у: Matija Murko, *Izabrano delo*, Ljubljana 1962.
- Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije*, ed. Ema Umek, Ljubljana 1987, стр. 30.
- Владимир Петржек, *Православне тенденције хуситизма*, „Светосавље“ — орган студената Православног богословског факултета, св. 2 (1932) 67–75.
- Јевсевије Поповић, *Опћа црквена историја са црквеноститицистичким додацима*, књ. 1, с немачког превео Мојсије Стојков, Сремски Карловци 1912.
- Милан Поповић, *Хусово љавославље*, Српски Сион (1898), стр. 356–359, 410–412, 462–464, 490–492, 509–511, 544–547, 560–562, 581–582.
- Радомир Поповић, *Шта је хусит Јован (Јан) Хус?*, у: *Хришћанство у историји (Зборник студија из црквене историје)*, Београд 2007, стр. 181–189.
- Ivan Prijatelj, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije — k Trubarjevemu jubileju*, Ljubljana 1908.
- Mirko Rupel, *Bohorič Adam*, Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb 1955, стр. 647–648.
- Mirko Rupel, *Juraj Dalmatin*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, 1956, стр. 650–651.
- Parion Ruvarac, *Jovan Maleševac als Bücherschreiber und Büchercorrector*, Archivs für slavische philologie, b. 25 (1903), стр. 463–467.
- Душан К. Сурма, *Личности Јана Хуса у светлу историјске истине*, Теолошки погледи 3–4 (1987), стр. 227–234. = Prof. Th Dr Dušan Surma, *Dilo mistra Jana Husa*, Pravoslavni kalendar, Prešov 1989, стр. 122–130.
- Trubar in njegovi (izbor tekstov slovenskih protestantskih piscev)*, sestavil dr Jože Pogačnik, Ljubljana 1984.
- Marin Franičević, *Stjepan Konzul*, Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb 1962, стр. 303.
- Nikola Crnković, *Protestantizam u južnoslavenskim zemljama*, стр. 155–195, у: Jean Boisset, *Protestantizam — kratka povijest*, Zagreb 1985.
- Vjekoslav Štefanić, *Antun Dalmatin*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, 1956, стр. 650.